

Stereotypy v židovsko-křesťanských vztazích

Jan Samohýl

Cílem tohoto článku je poukázat na některé stereotypy v nahlížení na židovsko-křesťanské vztahy. Tato náboženství v dějinách prošla dramatickým a komplikovaným vývojem, a právě určité stereotypy v hodnocení vzájemných vztahů byly a zůstávají charakteristickým znakem v aktuálním uvažování o dialogu mezi židovstvím a křesťanstvím. Přes určité historické zátěže se ale jeví tento dialog v dnešní době ve zcela nové intenzitě a z určitého hlediska je ho dnes možné chápat jako paradigma v mezináboženských diskuzích. V dnešní sekularizující se společnosti vidíme dvě tendence tohoto dialogu, které bychom mohli označit jako mimořádné – *zázrak usmiřování a upevňování smysluplných náboženských tradic*. Tyto tendence mají význam i v současné společenské situaci u nás, vždyť situace tradičních náboženských společností v ČR je značně problematická, jak ukazují různé sociologické výzkumy. A právě vyjašňování některých negativních stereotypů může mít zásadní vliv na porozumění mezi náboženstvími i v kontextu celospolečenské diskuze. V článku se nebudeme hlouběji věnovat historickým, religionistickým nebo biblickým kontextům, jde nám spíše o dnešní pohled na možnosti překonání některých stereotypů ve vztazích mezi židovstvím a křesťanstvím.

Nejvlivnějším stereotypem je substituční teorie, která souvisí s úvahami o zavržení Izraele (teze o bohovraždě a teorie o vydědění). Tomuto stereotypu budeme věnovat největší prostor, neboť souvisí i s dalšími zažitými negativními přístupy k Židům. Tato teorie měla přímý vliv na nejhrubší předsudky, že Židé otravují studny, znesvěcují hostie, dopouštějí se rituálních vražd, slovo Žid je synonymem slova lichvář apod. Tyto předsudky rozebírat hlouběji nebudeme.

Tyto teze opačně vedou k názorům, že po celé dějiny, a zvláště ve středověku, byli Židé permanentně pronásledováni, a to nejen z důvodů ideových, ale i ekonomických, kulturních a politických. Je sice pravda, že motivy oslabující vyloučení Židů z křesťanské společnosti byly obvykle politické a ekonomické, přesto různá ochranná nařízení, papežské buly či osobní zásahy křesťanských autorit příležitostně mírnily ly diskriminační postavení Židů. Situace se významněji začíná měnit až

s nástupem osvícenství a navazuje na některé marginální tendence v dějinách. Úvahy o permanentním pronásledováním Židů bychom označili také za stereotyp, který neblaze vzájemné vztahy zatěžuje, přestože na židovské straně takto převážně vnímány nejsou. Ve 20. století se situace začíná proměňovat, ale obvykle se o „dějinném obratu“ hovoří až v kontextu Druhého vatikánského koncilu, dokumentu *Nostra aetate*. Obnovování židovsko-křesťanských vztahů začíná však podstatně dříve, a to i mezi nekatolíky.

Ve třetí části chceme stručně polemizovat se stereotypem o české společnosti jako nejateističtější v Evropě a poukázat na dobré aktuální i historické vztahy mezi Židy a křesťany u nás (tendence, které jsme nazvali *zázrak usmířování a upevňování smysluplných náboženských tradic*). Cílem není sociologická studie o náboženské situaci u nás, ale překonání tohoto stereotypu s poukazem na význam židovsko-křesťanského dialogu. Tyto snahy v dnešní sekularizované, ale duchovně hledající společnosti působí nadějně. Tyto tři oblasti stereotypů, které jsme naznačili, chceme přehledně rozebrat.

1. STEREOTYP SUBSTITUČNÍ TEORIE A JEDINEČNOST JUDAISMU

Teorie, že křesťanství teologicky i historicky nahradilo židovství byla a možná i stále je jedním z nejznámějších náboženských stereotypů. Tato teorie nutně vedla k tezím o bohovraždě a k úvahám o vydědění a zatracení Židů. Zcela jistě byla ve vzduchu v prvních stoletích formování křesťanství otázka po smyslu Izraele, po příchodu Mesiáše a vzniku církve. Křesťanští teologové toto téma řešili již od druhého století. Mnozí křesťanští badatelé ovšem v současné době dospěli k názoru, že rané křesťanství a rabínský judaismus vznikaly, vyvíjely se a vzájemně se ovlivňovaly vedle sebe jakožto dvě formy navazující na biblické židovství. Tyto objevy velmi aktuálně pomáhají v očích křesťanských myslitelů rehabilitovat judaismus jako samostatné a jedinečné náboženství. Takto judaismus je dnes většinou vnímán i mezi křesťany. Je pochopitelně obtížné stanovit tuto tezi obecně, rovnocennost obou náboženství v prvních století nebude ze strany židovství přijímána, přesto může pomoci překonání stereotypu substituční teorie, která tak neblaze zatížila vzájemné vztahy. Nejprve stručně ukážeme některé známé teze, které dokumentují tuto teorii, a teze o zatracení Židů, a poté se podívá-

me na reakce ze strany křesťanů a Židů, zvláště v poslední době. V závěru této části ukážeme proměny vztahů mezi judaismem a křesťanstvím na známé metafoře sourozenců.

Je dobře známé, že tento vztah začíná v Ježíšově době nadějně. Sv. Pavel v listě Římanům píše v pasáži o Židech jako o kořenu ušlechtilé olivy a o křesťanech jako větvi, která z tohoto kmene vyrůstá. Nabádá dokonce mladou církev: „vzpomeň si, že ty neneseš kořen, nýbrž kořen nese tebe!“ (Řím 11,18). Pavel zároveň nezpochybňuje stálou existenci židovského vyvolení: „...pokud jde o vyvolení, zůstávají Bohu milí pro své otce. Vždyť Boží dary a jeho povolání jsou neodvolatelná“ (Řím 11,28–29). Až v následujících staletích se postupně tvoří teologická teze, která začíná Židy a křesťany bolestně rozdělovat. Už první křesťanští myslitelé obviňují Židy z bohovraždy: „Dosáhli jste vrcholu své zkaženosti v nenávisti k tomu Spravedlivému, kterého jste zabili“ (sv. Justin Mučedník).¹ Podobné výroky najdeme u sv. Jana Zlatoústého: „Bohovrazi, nenávistníci Boha, opravdoví démonové, proradní zločinci, zhoubci, zhýralci podobní vepřům... jejich synagogy jsou nevěstinec... morová rána a nákaza lidského rodu.“² Sv. Augustin je autorem úvah proti Židům, píše, že Židé mohou žít pouze proto, aby svým ponižením byli svědectvím toho, že nejsou v právu.³ Tragika je, že obvinění vznášená teology uváděli ve skutek politici. Teorie o vydědění najdeme ale už v prvním století u Ignáce z Antiochie.⁴ V textech těchto teologů se jako předobraz Izraele objevuje postava Jidáše. Od 4. století převzal roli pronásledovatele Židů stát. Můžeme omlouvat dobový slovník, ale konkrétní násilné pogromy zůstávají temnou skvrnou na dějinách církvi. Na Židy jsou vedena křížácká tažení, často jsou „otroky komory“ a platí za svou svobodu vysoké sumy státu. Čtvrtý lateránský koncil (1215) formuloval své protižidovské předpisy, které především donutily Židy k lichvě jako jedinému možnému zaměstnání. Slovo Žid je pro některé lidi synonymem pro lakomství dodnes. Tento koncil rozhodl o povin-

¹ JUSTIN MUČEDNÍK, *Dialog s židem Tryfónem* 16,4, srov. PISTA, *Jak se křesťané provinili proti Židům*, Darmstadt: Evangelické Mariino sesterstvo, 2000, s. 3. (samizdat).

² JAN ZLATOÚSTÝ, *Adversus Iudaeos* I. homilie 3,1 a 4,1, srov. Etienne RICHER, „Židé a křesťané: naléhavost smíření,“ *Proglas* 4, č. 7 (1993): 27.

³ Augustin zastával dvojaké stanovisko, souhlasil se svatým Pavlem, že máme Židy milovat, ale zároveň podle něho jsou Jidáš a Kain předobrazy židovského národa, který existuje jako svědectví svého omylu. Srov. *Contra Faustum Manichaeum* 12,9–13.

⁴ Ignác z Antiochie tímto tvrzením odůvodňuje církev jako nový Izrael. Srov. *List Magnesijským* 10,3.

ném potupném označení Židů. Martin Luther v 16. století mluví o Židech jako o „vtělených ďáblech“. Ve svém traktátu „O Židech a jejich lži“ (1543) píše: „Nepochybujte, v Kristu milovaní, že po ďáblovi nemáte žádného zavilejšího a krutějšího nepřítele, než opravdového Žida... Židé jsou praví lháři a krvaví psi, jedovatí hadi, úkladní vrazi a děti satanovy.“⁵ Židé jsou obviňováni z různých, někdy až absurdních a nemorálních činů. Dochází k nuceným křtům a rasovému šilenství (doklady máme hlavně ve Španělsku). Stereotypy politické a ekonomické (co Žid, to boháč) zde rozebírat nebudeme, souvisí se substituční teorií a měly silný vliv na antisemitismus jako takový. S tím souvisí v určitých historických situacích i stereotypy kulturní, kdy majoritní sociální skupina v kritické situaci svou společenskou frustraci řeší na skupině minoritní, což může být důvod pronásledování Židů v určitých dějinných etapách. Zároveň je zřejmé, že náboženské a ideové motivy nejvíce ovlivnily diskriminaci Židů v dějinách. Křesťanský antisemitismus ve společnosti pevně zakořenil, což vidíme i v novověku, a nepomohla tomu ani židovská emancipace a snaha o asimilaci v 19. století.

Jak je to s obviněními proti Židům, zvláště s tím nejčastějším, obviněním z bohovraždy? Pomineme-li fundamentální odpověď, že křesťané s poukazem na evangelium mají milovat i nepřátele (tedy být tolerantní i vůči jiným pohledům na svět), nabízí se odpověď teologická. Kdo nechal zabít Ježíše z Nazareta? Byli to Židé, nebo Římané, či šlo o nějaké jiné dobové okolnosti? Ježíš sám sebe vydal Otcí jako oběť, Ježíšova smrt je dobrovolnou zástupnou obětí za lidstvo. To je přece základ křesťanské víry, jádro hlásání o cestě člověka ke spáse. Odpověď se zdá jasná a jednoznačná, bohužel dějiny vztahu křesťanů a Židů jsou diametrálně jiné. Tragická byla politická realizace podobných myšlenek. Evropské dějiny čítají statisíce drasticky zavražděných Židů. Týrání Židů se pokládá dokonce za bohubíý skutek (v textu Petra Abelarda, 12. století).

Toto pojetí je zcela nepřijatelné, ale výslovná revize tohoto postoje ze strany křesťanů vznikla až ve dvacátém století. Jistě nejdůležitější je oficiální koncilní dokument katolické církve *Nostra aetate* („O postoji církve k nekřesťanským náboženstvím“), přestože to není první revize tohoto postoje ze strany křesťanů ve dvacátém století. Tento dokument se však stal důležitým dějinným mezníkem. Vznikal v určité, jistě ne snadné, diskuzi, a právě judaismu je věnována nejdelší kapitola. Prvním přínos-

⁵ Martin LUTHER, *O Židech a jejich lži*, část 2 a 11, srov. PISTA, *Jak se křesťané provinili proti Židům*, s. 9.

sem tohoto prohlášení je odsouzení a lítost nad antisemitismem v evropských dějinách. „Církev, která zavrhuje veškeré pronásledování, ať jde o kohokoli, protože má na paměti společné dědictví se Židy a je vedena nikoli politickými pohnutkami, nýbrž náboženskou evangelijní láskou, želí nenávisti, pronásledování a projevů antisemitismu, jimiž se kdykoli a kdokoli obrátil proti Židům.“⁶ Zároveň je odsouzeno to nejstarší a nejhrubší označení Židů jako prokletých v Božích očích: „I když je církev novým Božím lidem, přece nesmějí být Židé označováni ani za zavržené Bohem ani za prokleté, jako kdyby to vysvítalo ze svatého Písma.“⁷ Katolická církev se jednoznačně hlásí k poselství apoštola Pavla v listu Římanům (Řím 11,28–29) o neodvolatelnosti Božího povolání: „Přesto podle apoštola zůstávají pro své otce milí Bohu, jehož dary a povolání jsou neodvolatelné.“⁸ Církev jistě zdůrazňuje křesťany jako nový Boží lid a křesťanství jako naplnění židovství, přesto tento postoj koncilu je zcela novátorský. V textu *Nostra aetate* Druhého vatikánského koncilu dále čteme: „Proto ať si dají všichni pozor, aby při katechezi a při kázání Božího slova neučili nic, co se neshoduje s pravdou evangelia a s Kristovým duchem.“ Je tedy zřejmé, že tvrzení o bohovrazech je nesmyslné a nemá v dnešní době oporu ani biblickou ani v církevní autoritě.

Musíme ale podotknout, že přes tuto majoritní tendenci i v dnešní době existují v rámci křesťanských církví skupiny, které substituční teorii propagují. Vždyť i v době svého vzniku tento dokument vyvolal určité protižidovské nálady v katolické církvi, jak o tom svědčí i zajímavá reakce ve *Věstníku Židovských náboženských obcí* z roku 1965: „V pamfletu, nazvaném *Akce židovských svobodných zednářů na koncilu* vydaném anonymně „skupinou kněží z řádového a světského kléru“ se dočítáme podle dávno osvědčených vzorů: židé, kteří dosáhli vysokých hodností v církevní hierarchii římskokatolické, přesvědčili papeže Jana XXIII. na základě klamného projektu, že souhlasil se zřízením sekretariátu pro jednotu křesťanů. To jim sloužilo za odrazíště pro jakýkoliv způsob propagandy ve prospěch židů, těch věčných antikristů. Zmínění židé jsou kardinál Augustin Bea a monsignori John Oesterreicher a Gregory Baum, spolu s biskupem Walterem Kempem ze západního Německa, všichni z Lutherovy země, a Sergio Mendéz Arco z Mexika. Přímé spojení mezi židovskými lóžemi a kardinálem Beou obstarávali pokřtění židé, dnes

6 Dokument *Nostra aetate* Druhého vatikánského koncilu, Praha: Zvon, 1995, s. 553.

7 Tamtéž.

8 Tamtéž.

katoličtí kněží Oesterreicher a Baum...⁹ Ve *Věstníku Židovských náboženských obcí* je zaznamenána i katolická reakce na toto anonymní antisemitské prohlášení: „Monsignor Oesterreicher zaujal k tomuto hanopisu stanovisko prohlášením, v němž říká: Jeho autoři nejsou jen zbabělci, kteří nemají odvalu, aby svůj pamflet podepsali vlastními jmény, nýbrž i vědomí padělatelů.“¹⁰ Hodnocení této rozmíšky ze strany českých židů je mimořádně zajímavé a z dobového hlediska důležité, neboť se tento spor uvnitř katolické církve hodnotí s nadějí na budoucí dialog: „Jak je vidět, metody protižidovských nactiutruhačů se nezměnily dodnes. Změnila se však doba, a proto lze doufat, že názor reformistických kruhů na poměr římskokatolické církve k Židům se prosadí a odstraní více než tisíciletou křivdu.“¹¹

Na myšlenky *Nostra aetate* navázala v roce 1969 směrnice francouzských biskupů o vztazích k Židům a především převratný dokument „Směrnice a doporučení pro praktické uskutečňování koncilní deklarace *Nostra aetate*“ z roku 1974, který připravila katolická Komise pro náboženské vztahy se Židy. V něm se objevuje zajímavé stanovisko: „přestože křesťanství vzniklo ze židovství a převzalo z něj určité podstatné prvky své víry a uctívání, propast mezi oběma náboženstvími se stále zvětšovala až do bodu, kdy jedna strana téměř neznala druhou.“¹² V dokumentu se vyzývá k poznání židovských tradic, aby křesťané věděli, jak Židé sami sebe definují. K porozumění jedinečnosti judaismu jako svébytného náboženství se latentně hlásí dokument *Nostra aetate*, ale především tato směrnice z roku 1974, kde stojí: „Dějiny židovství neskončily spolu se zničením Jeruzaléma, ale pokračovaly v rozvíjení náboženské tradice, která stále oplývá bohatstvím náboženských hodnot – přestože věříme, že význam této tradice se po příchodu Krista hluboce změnil.“¹³

Reakce ze strany představitelů judaismu na sebe z pochopitelných důvodů nechaly dlouho čekat. Převratný dokument (především pro křesťanské prostředí) publikoval v září roku 2000 baltimorský Institut pro křesťanská a židovská studia, který nesl název *Dabru emet*.¹⁴ Toto

⁹ *Věstník Židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku* 27, č. 1 (1965): 9.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Tamtéž.

¹² „Směrnice a doporučení pro praktické uskutečňování koncilní deklarace *Nostra aetate*, 1974,“ in Alžběta DREXLEŘOVÁ, *Jákob a Ezau na cestě smíření?*, Olomouc: Univerzita Palackého, 2009, s. 150.

¹³ Tamtéž, s. 153.

¹⁴ „Dabru emet – Mluvte pravdu (Zach 8,16),“ *Křesťanská revue* 68, č. 1 (2001): 21.

prohlášení podepsalo 170 představitelů základních proudů amerického judaismu (ortodoxního, konzervativního, reformního a rekonstrukcionistického). Jedná se o mimořádnou reakci představitelů judaismu, přestože není ve dvacátém století první.¹⁵ Tento dokument vzbudil zaslouženou odezvu, a to i mezi českými intelektuály.¹⁶ *Dabru emet* se v osmi bodech hlásí ke společným základům židovství a křesťanství, k víře v jednoho Boha, k autoritě bible, k společným mravním principům, ale i k židovskému nároku na zemi Izrael a společnému odsouzení nacismu. Důležitá je však deklarace o samostatnosti a jedinečnosti židovství. Tato teze je dnes křesťany víceméně přijímána. V textu se praví: „Zlepšující se vztahy neurychlí kulturní a náboženskou asimilaci. Uznáváme křesťanství jako víru, která pochází ze židovství a má s ním dosud významné styky. Nevidíme v něm rozšíření židovství. Pouze pokud se staráme o vlastní tradice, můžeme čestně a upřímně budovat vzájemné vztahy.“ Tento dokument vyzývá dokonce ke spolupráci, a i tím je zcela převratným pohledem na vztah těchto náboženství ze strany Židů. Je ovšem zároveň nutné konstatovat, že přístup židovské strany k židovsko-křesťanskému dialogu nebyl a není nijak institucionalizovaný a že jeho protagonisty jsou především reformní Židé a stoupenci liberálního směru v judaismu. Z tohoto úhlu pohledu je významný dokument „Prohlášení o židovském chápání křesťanství“ publikovaný Střediskem pro židovsko-křesťanské porozumění a spolupráci (CJCUC) v letošním roce. Tato instituce je ideově bližší ortodoxnímu judaismu. Zde mimo jiné stojí: „Když spojíme rabínské uznání křesťanství se současnými křesťanskými teologiemi judaismu, které odmítají teologii náhrady, nacházíme nové možnosti promyslet židovský vztah ke křesťanství a rozvíjet novou židovsko-křesťanskou spolupráci na základě sdílených hodnot.“¹⁷ Vedle určité otevřenosti k dialogu a spolupráci se v prohlášení také zdůrazňuje: „Toto nové porozumění musí zahrnovat vzájemný respekt teologických nauk a eschatologických přesvědčení obou stran.“¹⁸

Dnes je zřejmé, že obě náboženství v současnosti procházejí zcela novou, nebyvalou obnovou vzájemných vztahů. V kontextu mezinábo-

¹⁵ Například dokumenty: „Návrh deklarace Synagoga a křesťanský lid“ z roku 1967 nebo „Křesťanství v židovské teologii“ z roku 1973, *Revue SKŽ*, č. 65 (2011): 9–10.

¹⁶ Srovnej diskuzi v Českém rozhlasu (pořad: „Židé, křesťané a občanská společnost“, vysílaný v únoru 2002, www.rozhlas.cz/cro6/str_evropa/_zprava/52996 [cit. 8. 11. 2007] a následně v časopise *Teologie a společnost* 9, č. 3 (2003): 34–40.

¹⁷ „Židovské porozumění křesťanům a křesťanství“, *Revue SKŽ*, č. 65 (2011): 13.

¹⁸ Tamtéž.

ženského dialogu a v souvislosti nových historických a religionistických pohledů je potřeba rovněž zrevidovat tradiční metaforu tohoto vztahu jakožto vztahu matky (židovství) a dítěte (křesťanství). Mnozí křesťanští badatelé dospěli k názoru, že máme-li vůbec mluvit o židovství a křesťanství v metaforách rodiny, je potřeba mluvit o současném zrození sourozenců z jedné matky – křesťanství a rabínského židovství jakožto dvou forem navazujících na židovství. V tomto smyslu se obě náboženství rodila vedle sebe v průběhu prvního století a navzájem se významně ovlivňovala. Obě vznikají ve stejné době, a to v lůně biblického židovství. Předpoklad, že židovství je matkou a křesťanství potomkem, ustoupil, když se ukázalo, jak velkou změnou byl přerod biblického židovství v rabínské židovství po zničení jeruzalémského chrámu v roce 70.

Tato změna perspektivy je velmi důležitá, narušuje ustálenou představu, že křesťanství navázalo na židovství a časem ho nahradilo. Metafora sourozenců více vyhovuje současnému požadavku na samostatnost a vlastní originalitu obou náboženství, ale i požadavku na vzájemné obohacování. Židovství a křesťanství tedy můžeme chápat jako sourozence, avšak sourozence plnoprávné a rovnocenné. Vždyť právě další rodinné přirovnání Židů a křesťanů k biblickým bratrům Kainovi a Ábelovi přivedlo křesťanství k projevům antijudaismu. Tohoto obrazu poprvé užil Augustin a touto metaforou poměr, spíše však určitý despekt křesťanů vůči Židům vysvětloval. Stejně jako Kain zabil svého mladšího bratra, tak Židé zabili Ježíše, a tak na Židy padá stejné provinění jako na Kaina: tedy prokletí a vyhnání ze země. Přes zmíněný významný religionistický posun v chápání sourozenectví těchto náboženství stále přetrvávají mezi křesťany názory, že jejich církve naplňují či nahrazují judaismus. Je ovšem nutné zmínit, že sourozenecká teorie vyhovuje spíše aktuálnímu křesťanskému myšlení a že v judaismu bude přijímána spíše okrajově. Zároveň je pouze jednou z metafor a některými badateli z obou náboženských stran není přijímána vůbec.

I přijímaný stereotyp substituční teorie podle Roberta Řeháka vedl v roce 1991 k založení Společnosti křesťanů a Židů. „Mnoho křesťanů stále skrytě či viditelně zastává tzv. ‚substituční teorii‘, podle které jsou to právě oni, kdo přijali zaslíbení daná Izraeli poté, co odmítl přijmout Ježíše za mesiáše.“¹⁹ Toto téma vždy bylo mezi Židy velmi citlivé, vždyť i z tohoto teologického motivu vztah těchto náboženství prošel v ději-

¹⁹ Maskli 2, č. 10 (2004): 11.

nách dramatickým a bolestivým vývojem. Jsou to dějiny nedorozumění, ale i pronásledování a pogromů.

Zajímavá je značná pozornost a citlivost vůči této náboženské tezi, kterou nacházíme ve *Věstníku Židovských náboženských obcí*. Například v reakci na antisemitskou realizaci pašijových her v tehdejší NSR vidíme, že na židovské obci v roce 1973 znali prohlášení francouzské biskupské konference. „Katolická církev ve Francii vydala dokument, ve kterém ostře odsuzuje antisemitismus. V dokumentu se m.j. praví, že křesťanský názor tradovaný po staletí o vině židů na Ježíšově smrti je teologický, historický a právníký omyl.“²⁰ Pojetí Ábel–Kain v metafoře sourozenců je tedy dnes zcela nepřijatelné. Substituční teorie a z ní vycházející antijudaistické názory se zdají být dnes překonávány a většina křesťanů přijímá dnes názor o jedinečnosti a samostatnosti judaismu.

2. STEREOTYP PERMANENTNÍHO PRONÁSLEDOVÁNÍ A KŘEŠŤANSKÉ SNAHY O DIALOG S ŽIDOVSTVÍM (PŘEDEVŠÍM VE DVACÁTÉM STOLETÍ)

Drastické dějiny pogromů a šikanování Židů v dějinách vedly opačně k názoru, že žádní představitelé křesťanských církví Židy nebránili a toto pronásledování bylo permanentní. Ovšem v dějinách se objevovala také vystoupení křesťanů, kteří se postavili na obranu Židů. Je potřeba zmínit některé výroky významných křesťanských autorit, např. sv. Bernard připomínal: „Židé jsou Mesiášovy kosti a tělo, budete-li jim ubližovat, můžete Pána zranit v zřítelnici jeho oka.“²¹ Důležité byly i papežské buly na ochranu Židů.²²

Ve své bule se papež Řehoř X. odvolává také na řadu svých předchůdců, kteří vydávali ochranné glejty na obranu Židů. Bula se vyslovuje proti jakémukoliv násilí na Židech, proti nuceným křtům a porušení této buly je trestáno dokonce exkomunikací. Někteří vládci vydávali ochranná nařízení (Přemysl Otakar II. *Statuta Iudeorum* 1254 nebo Josef II. *Toleranční patent* 1782, rozšíření na Židy), které sice byly motivovány převážně ekonomicky a politicky, ale i tak pomáhaly Židům v jejich pozici v křesťanské společnosti.

²⁰ *Věstník Židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku* 35, č. 7 (1973): 4.

²¹ Etienne RICHER, „Židé a křesťané: naléhavost smíření,“ *Proglas* 4, č. 7 (1993): 28.

²² Např. Řehoř X., 1272 či Martin V., 1422. Text těchto dokumentů in DREXLEROVÁ, *Jákob a Ezau na cestě smíření?*, s. 144–147.

Snahu o porozumění judaismu vidíme intenzivněji až od první poloviny dvacátého století. V této době nacházíme v křesťanských církvích návrat k pramenům vztahu, jak o něm čteme v listě Římanům. Papež Pius XI. ve svých projevech opakovaně nepřímou odsuzoval antisemitismus, a bylo to ze strany hlavy katolické církve první výslovné odsuzování protižidovských myšlenek a skutků v církevních dějinách. Obdobné snahy se objevovaly i v protestantských církvích.

Později, v roce 1938, papež Pius XI. prohlásil před skupinou novinářů: „Antisemitismus je nepřijatelný. Duchovně jsme všichni Semité.“²³ Výslovný dokument o antisemitismu s názvem *Humani generis unitas* (O jednotě lidské rasy) však z důvodů papežovy nemoci či z jiných důvodů nebyl zveřejněn. Zde se mimo jiné píše: „Ne, ne, říkám vám, pro křesťana je vyloučeno přijmout antisemitismus. Vyloučeno.“²⁴ V českém kontextu nacházíme snahy o porozumění i ze strany židovských myslitelů. Například v textu Jindřicha Kohna z roku 1929 čteme: „Náš čas je čas vzájemného doplňování kusostí... Jest nám třeba a jest nám možno uskutečňovati vztahy nadtoleranční... Židovství a křesťanství stojí tedy společně proti přítomnosti tím, že prožívají dějiny pod zorným úhlem věčnosti. ... Židovští apoštolové šířili náboženskou novinu. Židovské obce byly rodným domem křesťanství, židovské synagogy prvními jeho školami...“²⁵

Bolestné skutečnosti antisemitismu vrcholí nacistickým holocaustem. Hebrejské slovo *šoa* znamená smřšť, útlak či katastrofu, a to se naplnilo v období nacistického teroru. Když církevní představitelé v roce 1936 osobně u Hitlera protestovali proti pronásledování Židů, byli údajně odbyti: „Co si stěžujete? Provádím pouze to, čemu jste vy po staletí učili!“²⁶ Za této války si antisemitismus pěstovaný po téměř dva tisíce let vyžádal svou daň. Většina států oficiálně nic nepodnikla, pro prchající Židy zůstala většina zemí uzavřena. I zde existují výjimky, jak o tom svědčí společnost Ukrývaných dětí. Statečné rodiny se našly zvláště na Slovensku

²³ RICHER, „Židé a křesťané: naléhavost smíření,“ s. 28.

²⁴ Nevydaná encyklika *Humani Generis Unitas*, dostupné na www.bc.edu, odkaz goo.gl/43DGS [cit. 10. 5. 2010].

²⁵ JINDŘICH KOHN, „Nový hovor židovství, křesťanství a přítomnosti,“ *Kalendář česko-židovský* 49 (1929): 111–116. Jindřich Kohn (1874–1935) – publicista, právník a politik. Patřil k významným reformním představitelům československo-židovského hnutí, které usilovalo o asimilaci.

²⁶ PISTA, *Jak se křesťané provinili proti Židům*, s. 13.

a byly často motivovány křesťansky. Pamětní deska vzpomínající tyto statečné rodiny je dnes instalována před Pinkasovou synagogou v Praze.

Po druhé světové válce se začíná vztah těchto dvou světových náboženství proměňovat. Při setkání v Seelisbergu (1947) a Fribourgu (1948) se spojili katolíci s protestanty a zde začínalo vznikat ovzduší pro budoucí dokumenty Druhého vatikánského sněmu o nekřesťanských náboženstvích. Na tento dokument navázaly v katolickém prostředí především již zmíněné směrnice (římský dokument z roku 1974 „Směrnice a doporučení pro praktické uskutečňování koncilní deklarace *Nostra aetate*“ a později také dokument „Poznámky ke správnému způsobu, jak představovat židy a židovství v kázání a katechezi římskokatolické církve“ z roku 1985).

Za velmi významnou a z ekumenického pohledu novou lze považovat z židovské strany zprávu ve *Věstníku židovských obcí* o zasvěcení „Ekumenické kaple“ ze dne 18. 1. 1966 ve Francii, což je jistě v dobovém kontextu židovsko-křesťanských vztahů ojedinělé. Důležité je pozitivní hodnocení této události: „Vrchní rabín Israel Saltzer označil ‚Ekumenickou kapli‘ za symbol dialogu mezi náboženstvími a za společný doklad vyššího náboženského bratrství.“²⁷ Ze strany představitelů největší křesťanské církve u nás *Věstník* zaznamenává projev brněnského biskupa Karla Skoupého: „Pane vrchní rabíne, my jsme spojeni s Vámi. Od vás máme žaltář. A my denně při mši svaté a modlitbách kněžských recituje-
me jednotlivé a tím jsme s vámi spojeni. Vy jste trpěli příliš mnoho a my jsme s vámi cítili. Dejž Bůh, aby se již nikdy takové doby neopakovaly, nýbrž abychom doopravdy žili v míru. Když svatý otec byl v Jeruzalémě a loučil se s předáky Izraele, řekl slovo šalom, a já je dnes opakuji. V tomto jsme jednotní a budeme spolu s Vámi pracovat, aby byl šalom, mír udržen.“²⁸ Tento projev je výrazem nejen společenské, ale i náboženské snahy o porozumění mezi náboženstvími v tehdejší Československu.

Vztahy mezi křesťany a představiteli judaismu pokračovaly dále, až k posledním dvěma papežům a jejich známým pozitivním postojům k Židům. Jan Pavel II. v promluvě k Židům v Mohuči 17. 11. 1980 deklaroval jedinečnost judaismu: „Boží lid Staré smlouvy, která nebyla nikdy odvolána.“²⁹ Dne 3. dubna 1986 vstoupil papež Jan Pavel II. do Velké

²⁷ *Věstník Židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku* 28, č. 4 (1966): 6.

²⁸ *Věstník Židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku* 30, č. 8 (1968): 5.

²⁹ „Poznámky ke správnému způsobu, jak představovat židy a židovství v kázání a katechezi římsko-katolické církve, 1985,“ in DREXLEROVÁ, *Jákob a Ezau na cestě smíření?*, s. 156.

synagogy v Římě, bylo to poprvé v dějinách, kdy papež navštívil Židy v jejich prostředí. Rok na to blahorečil Editu Steinovou jako mučednici židovského lidu. Současný papež Benedikt XVI. se 19. srpna 2005 setkal s představiteli židovské komunity v Německu v jejich synagoze v Kolíně nad Rýnem. O jeho slovech prohlásil předseda německých Židů Paul Spiegel: „Byla to naprosto upřímná řeč.“³⁰

3. STEREOTYP O ČESKÉ SPOLEČNOSTI JAKO NEJATEISTIČTĚJŠÍ V EVROPĚ

Tento text není vyčerpávajícím ani docela objektivním pohledem na židovsko-křesťanské vztahy v minulosti a v současnosti. Přesto je velmi důležité poukázat na mimořádnost snahy o usmíření z obou stran a zároveň respekt k vlastním náboženským tradicím. Tyto zmiňované reflexe, tedy zázrak usmiřování a upevňování smysluplných tradic, mají význam i v současné společenské situaci u nás. Snahy představitelů judaismu a křesťanství jsou významné v dnešní krizi religiozity. Situace s tradičními náboženskými společnostmi v České republice je značně problematická. Podle oficiálního sčítání lidu, domů a bytů je jejich situace dokonce alarmující. V absolutních číslech, podle sčítání lidu z roku 1991 a 2001, se přestalo hlásit ke konkrétním náboženským společnostem více než 1,3 milionu obyvatel ČR. Velké a tradiční denominace ztratily během 90. let řádově desítky procent svých členů (CČSH 44%, ČCE 43%, ŘKC 32%). Nárůst členské základny zaznamenaly pouze menší křesťanské evangelikální církve, často s výrazným letničním a charismatickým charakterem (např. Apoštolská na 307%, Křesťanské sbory na 229% oproti předchozímu sčítání). Federace židovských obcí v ČR zaznamenala minimální nárůst (na 117%). Je potřeba si ovšem uvědomit, že respondenti těchto výzkumů nejsou vždy zároveň členové jmenovaných církví. Každopádně v tomto desetiletí pokračuje proces odcírkevnění české společnosti doprovázený úpadkem tradičních náboženských společností a postupující pluralizací náboženské scény spojenou s detradicionalizací a privatizací náboženství. „Je možné ve světle uvedených faktů říci, že proces odcírkevnění a náboženské detradicionalizace se na začátku nového tisíciletí stal neoddiskutovatelným faktem a jedním z hlavních cha-

³⁰ „Papež v synagoze,“ *Roš chodeš* 67, č. 8 (2005): 15.

rakteristických rysů náboženského života české společnosti.³¹ Obecná tendence v ČR však spěje k dalšímu odlivu od teologicky jasně se definujících náboženství.³² V tomto ohledu obě zmiňované reflexe mají smysl, a to i ve společenském dialogu. Je důležité, že židovsko-křesťanský dialog právě u nás zaznamenal řadu vynikajících úspěchů. Pohledem na některé z nich tento článek textu zakončíme.

V oblasti akademického bádání zmíníme úspěšná pracoviště – Centrum judaistických studií Kurta a Ursuly Schubertových na filozofické fakultě UP v Olomouci, Ústav židovských studií na HTF v Praze, Ústav filosofie a religionistiky UK v Praze a rád bych uvedl i Inštitút judaistiky UK v Bratislavě. Zcela jedinečné jsou publicistické, přednáškové a organizační snahy Společnosti křesťanů a Židů.

Společnost křesťanů a Židů byla založena v naší zemi v roce 1991 s cílem podporovat dialog mezi křesťany a Židy, ale také zprostředkovat rozhovor mezi dvěma náboženstvími a širokou veřejností. Zmíníme alespoň opakovanou sympatickou akci „Tichý hlas pro Svatou zemi“, kterou uspořádala Společnost křesťanů a Židů v Libčici nad Vltavou. Z řady snah na politické úrovni bych alespoň uvedl velkou konferenci „Vina a odpuštění“ o křesťansko-židovské spolupráci v Evropě, konanou v Praze v roce 1992. V poslední době je nesmírně důležitá snaha o zachování svědectví pamětníků *šoa*, na které se podílejí i křesťanské organizace, např. v našich podmínkách velmi kvalitně ICEJ. Zajímavá a citlivá je duchovní a pastorační snaha křesťanského společenství Komunita Blahoslavenství v Dolanech u Olomouce. Málo známou organizací, která uchovává velmi silné znamení usmíření mezi křesťany a Židy, je již zmiňovaná společnost Ukrývaných dětí, Hidden Child, kde se setkali Židé a křesťané v ohrožení života v době druhé světové války, po roce 1942. Lze říci, že obě tendence, usmířování a podporování vzájemných tradic židovství a křesťanství, mohou mít dopad i mimo rá-

³¹ David VÁCLAVÍK, *Náboženství a moderní česká společnost*, Praha: Grada, 2010, s. 194.

³² Postoj Čechů shrnuje a zajímavě charakterizuje David Václavík: „Jeho základem sice stále zůstává nedůvěra v náboženské instituce a religiozitu s nimi spojenou, ale zároveň roste potřeba duchovního uspokojení odpovídajícího velmi individualizované a konzumně orientované pozdně moderní společnosti. Důsledkem toho je situace, kdy se většina Čechů považuje za nenáboženské a zároveň připouští, a dokonce se identifikuje s náboženskou interpretací světa a používá náboženské a duchovní praktiky“ (tamtéž, s. 215). Vyústění Václavíkovy knihy mimo jiné boří mýtus o Čechách jako nejateističtější národě v Evropě. Zároveň jednoznačně ukazuje na určité duchovní hledání a očekávání, které je v naší společnosti přítomné.

mec židovsko-křesťanského dialogu, na náboženský dialog jako takový. A také na vnímání náboženství ve společnosti, v situaci odcírkevnění české společnosti, a to právě s důrazem na hodnoty smíření a upevňování tradic.

V článku jsme se pokusili ukázat určité stereotypy, které přetrvávají v myšlení křesťanů i nekřesťanské veřejnosti a mají negativní vliv na vnímání židovsko-křesťanského dialogu. Zároveň jsme se pokusili naznačit alternativní pohled na tyto předsudky a poukázat na určitou naději, která je spojena s židovsko-křesťanským dialogem v rámci mezináboženských diskuzí.

Stereotypes in Jewish-Christian Relations

Keywords: Stereotype; Prejudice; Judaism; Christianity; Dialogue

Abstract: This article aims at highlighting certain stereotypes in the perception of Jewish-Christian relations. Over the course of history these religions have undergone a dramatic and complicated development, and these stereotypes concerning the evaluation of mutual relations certainly remain the hallmark in current thinking about the dialogue between Judaism and Christianity. The substitution theory associated with considerations on the condemnation of Israel is the most influential stereotype. These theses lead to the contrary belief that the Jews were constantly persecuted throughout history, not only due to ideological reasons, but also because of economic, cultural and political issues. In the third part, the text briefly argues against the stereotype of Czech society as the most atheistic in Europe within the context of Jewish-Christian dialogue.

PhDr. Jan Samohýl, Th.D.
Katedra filosofie a religionistiky
Teologická fakulta Jihočeské
univerzity
Kněžská 8
370 01 České Budějovice